

Олександр ЗАВАЛЬНЮК
Кам'янець-Подільський

ВАСИЛЬ БІДНОВ – ПРОФЕСОР КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918 – 1920 роки)

Василь Олексійович Біднов (1874 – 1935) залишив глибокий слід в українській історіографії, історії української автокефальної православної церкви, освітнього руху в часи Національної революції 1917 – 1920 рр. Його біографія – складна, драматична і водночас яскрава. Її вітчизняний відтинок завершився у Кам'янці-Подільському, куди він прибув восени 1918 р. для роботи у місцевому державному українському університеті. Як згадував сам Василь Олексійович, влітку 1918 р. він був прийнятий на посаду екстраординарного професора новоствореного Катеринославського приватного російського університету. Але коли дізнався про намір державної влади відкрити у Кам'янці-Подільському національний університетський заклад, то, “не вагаючися, рішив перейти до українського університету... Не звертав уваги я на те, що... буду тільки виконуючим обов'язки екстраординарного професора – аби тільки бути в рідному університеті!”¹

До адміністративного центру Поділля В.О.Біднов прибув 8 жовтня 1918 р., в розпалі підготовки до свята відкриття закладу освіти, але до практичних заходів його не залучали². Знайомлячись з містом, зустрічався з багатьма кам'янчанами. “Кидалися в вічі їх неприхильність до українства, іронічне відношення до справи українського університету й науки”³.

22 жовтня 44-річний професор взяв участь у велелюдних урочистостях з нагоди відкриття вогнища освіти і культури на подільсько-буковинсько-галицькому порубіжжі. “...Урочистість свята, зміст привітань та розмов з гістьми впливали якось особливо на нас. Малося вражіння, що українське громадянство покладає великі надії на університет, сподівається від професорів чогось доброго. Мимоволі почувалася велика відповідальність перед нашим народом і краєм...”⁴

До цієї великої події національного відродження місцева “Просвіта” випустила об'ємну газету “Свято Поділля”. Серед інших у ній було вміщено короткі біографічні відомості про В.О.Біднова. Він постав як син селянина, виходець з Херсонщини, педагог з вищою духовною освітою, науковець, почесний член Катеринославського музею ім.О.Поля, член Катеринославської губернської архівної комісії та церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії, член різних українських організацій у Катеринославі, голова (до недавня) Катеринославської “Просвіти”⁵.

У цій газеті Василь Олексійович дебютував як дописувач до місцевої преси. У замітці “Освіта на Україні” він в загальних рисах зупинився на українських школах XVI – XVIII ст., коли, на його думку, “справа освіти... стояла, порівнюючи з сусідньою Московщиною, дуже добре”. Успіхи шкільного будівництва в Україні він пояснював насамперед високим рівнем національної свідомості. “Доки наше громадянство зоставлялося національно-свідомим, доти високо стояли й наші школи, доти розвивалася й зростала українська національна культура, на яку зараз мало зверталася уваги з боку тої інтелігенції, що перебувала на території України. Автор вірив у кращі часи української освіти і цей оптимізм вважав обґрунтованим. “Нема сумніву, – писав він, – що тепер, коли знову виникає на Україні, виключно з ініціативи широких кол нашого громадянства, національна, близька народнім масам школа – нижча, середня і вища – на цю культуру буде звернено більше уваги, з нею будуть знайомитися всі, і тоді характерні риси старої української школи буде перенесено і на нову: вона буде щиро демократичною, цілком народньою, національно-українською, вона буде підтримувати рідну культуру, зміцнювати самосвідомість нашого народу й сили Української Держави”⁶.

В день відкриття нового національного вузу в професорській лекторії відбулося представлення викладачів, у т.ч. В.О.Біднова, товаришу міністра освіти й мистецтва П.І.Холодному, який брав участь в урочистостях⁷.

31 листопада 1918 р. в закладі розпочалися вступні лекції. Василь Олексійович виголосив свою – про історико-культурне життя в Україні⁸. На історико-філологічному факультеті йому доручили викладати два лекційні курси – з історії української церкви (4 години на тиждень) та історії українських братств (2 години)⁹. В наступному навчальному році він, за рішенням Ради того ж факультету, викладав ще й історію Степової України (3 години на тиждень)¹⁰ та історію московської церкви (2 години)¹¹.

Але головною справою В.О.Біднова в університеті був богословський факультет, формально відкритий 1 грудня 1918 р. Перед Різдв'яними святами*, згадував Василь Олексійович, “мене призначено на три роки деканом

*Наказом Міністерства освіти і мистецтва УНР він призначався деканом богословського факультету з 1 січня 1919 року (Див.: КІМДА. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.133. – Арк.11зв.).

богословського факультету, який треба було зорганізувати. Через те в мене збільшилося настільки праці, скільки сполучених з адміністраційною посадою неприємностей. Крім мене, на богословському факультеті не було нікого”¹².

Кадрове забезпечення стало турботою не лише ректора університету, а й молодого декана. На той час у Кам’янці працювали магістри богослов’я Ю.Й.Сіцінський (історико-археологічне наукове товариство), П.В.Табінський (священик), О.З.Неселовський (доглядач міської духовної чоловічої школи). Вони і стали першими приват-доцентами новоствореного факультету, і в лютому 1919 р. розпочали читання вступних лекцій (крім хворого П.В.Табінського)¹³. До становлення цих викладачів В.О.Біднов докладав немало зусиль. Як і того молодого поповнення (І.А.Любарський, Й.Х.Оксінок, М.М.Васильківський), що прибуло з Києва після відповідної роботи міністра освіти І.І.Огієнка¹⁴. Навчальний процес на факультеті розпочався при малій кількості студентів – трохи більше двадцяти осіб¹⁵. Ця обставина сильно непокоїла декана. Восени 1919 р., коли кількість майбутніх спеціалістів зростає до 38, він писав з цього приводу: “Політичні умови наших часів заважають праці цього нового осередку української богословської думки тим, що обмежують число слухачів його...”¹⁶. Проте і надалі на Поділлі бажали стати священиками УАПЦ виявилось обмаль. Наприкінці 1919 – 1920 навчального року кількість студентів-богословів не змінилася¹⁷.

Іншою проблемою, якою займався Василь Олексійович, було придбання літератури під такі фахові дисципліни: історія української церкви, загальна церковна історія, історія християнського богослужіння, філософія і психологія релігії, апологетика откровенної релігії, церковна археологія, історія християнського мистецтва, грецька мова Нового Завіту, єврейська мова, Святе писмо Старого Завіту, Святе писмо Нового Завіту, патрологія¹⁸. Як свідчать архівні джерела, на 1 січня 1920 р. в університетській фундаментальній бібліотеці нараховувалося всього 617 примірників книг, брошур і журналів на релігійну тематику (загальні видання – 21, з природи і релігії – 10, біблії – 57, з догматичного богослов’я – 55, церковної організації – 57, загальної релігійної історії – 27, церковного життя України – 151, різних християнських церков – 108 і нехристиянських релігій – 42)¹⁹. Цієї літератури не вистачало, аби прислужитися кожній навчальній дисципліні. До того ж, практично не було україномовних видань, що суперечило характеру закладу і вимогам міністерства освіти проводити навчання державною мовою. Проблему з літературою спробували розв’язати на місці. За свідченням О.М.Пашенко, добре обізнаної із справами університету, І.І.Огієнко домігся того, що богословський факультет дістав змогу користуватися фундаментальною бібліотекою (зрозуміло, російськомовною) Кам’янець-Подільської духовної семінарії²⁰.

Вже в лютому 1919 р. на книги В.О.Біднов отримав 1000 крб.²¹ У квітні за літературою відбув М.М.Васильківський, якому університет виділив 10 тис.крб.²² Вдруге книжковий вояж він зробив до Галичини разом із І.А.Любарським у липні 1919 р. На цей раз було виділено 2500 крб.²³ У вересні до Чернівців за літературою подався В.О.Біднов із сумою 5000 крб.²⁴ Влітку 1920 р. він, перебуваючи в Галичині, закупив книги морально-релігійного змісту на суму 1750 польських марок²⁵. В результаті таких поїздок бібліотечні фонди фахової літератури зросли влітку 1920 р. до 1039 примірників²⁶.

Викладачі богословського факультету, за прикладом свого декана, працювали в Науковому товаристві університету. Василь Олексійович був активним членом історико-філологічної секції (згодом гуманітарного відділу) товариства. Після організаційних зборів НТ, він виступив перед науковцями з доповідями на теми: “Нові дані про шкільні роки Ів. П.Котляревського”, “Про походження оповідань О.Стороженка”, “Про кошового запорожського козацтва Петра Колнишевського”, “Про роботу по складанню словника українських вчених, письменників, інших діячів”, “Про офіційні губернські дані як джерело для дослідження історичних процесів на місцевому рівні”, “Про біографію професора В.Б.Антоновича”, “Про кошового запорожського козацтва Сидора Білого”²⁷.

Вчений брав участь у науковій дискусії про дефініцію понять “російський”, “руський”, “московський”, “український”, “малоросійський”, де поруч з ним виступали професор І.І.Огієнко, приват-доцент П.Г.Клепатський²⁸. Наведені факти свідчать про широкий науковий світогляд В.О.Біднова. З-під його пера появилася робота “Що читати по історії України. (Коротенька історіографія України)”, яка видавалася двічі – на Поділлі (1919 р.) і в Катеринославі (1920 р.)²⁹ Василь Олексійович підготував до друку конспекти двох курсів своїх лекцій – з історії української церкви та історії українських братств, однак “завдяки політичним та технічним умовам видрукувати їх не вдалося”³⁰.

Свої знання В.О.Біднов намагався передати молодим богословам. Він зорганізував і очолив студентський гурток з гомілетики, де під його керівництвом юнаки розглядали теоретичні і практичні питання церковної проповіді. 15 березня 1920 р. Василь Олексійович звітував про роботу цього гуртка перед Радою богословського факультету. Було ухвалено рішення про необхідність збільшення чисельності гуртківців і поширення їх діяльності в місті³¹. Рада, беручи до уваги важливість для професійної діяльності студентів функціонування цього наукового осередку, ухвалила виділити професору В.О.Біднову 2 години щотижня для продовження роботи з гуртківцями. Це рішення схвалила Рада професорів університету³². З ініціативи керівника гурток змінив свою назву і почав називатися “Студією чистого християнства”³³.

Студенти-богослови з великою наполегливістю намагалися наслідувати свого наставника-кумира, який разом з професором Є.К.Тимченко, приват-доцентами Ю.Й.Сіцінським та І.А.Любарським, працював в Комісії з перекладу на українську мову Святого Письма (було завершено і віддруковано, але не розтиражовано переклад діянь Святих Апостолів). З 10 листопада 1919 по 22 червня 1920 р. В.О.Біднов взяв участь у сімдесяти одному засіданні цієї комісії, під час яких науковці оголошували і звіряли з грецькими оригіналами перекладені тексти³⁴. Василь Олексійович працював у ще одній комісії – із складання біографічного словника діячів Поділля. У цьому йому активно допомагали приват-доценти

Ю.Й.Сіцинський і М.А.Плевако³⁵. Така різноманітна богословсько-перекладницька і науково-дослідна робота сильно імпонувала студентській молоді, яка до того ж захоплювалася педагогічною майстерністю професора В.О.Біднова³⁶.

Перші дні перебування у Кам'янці-Подільському переконали Василя Олексійовича у тому, що в роботі по захисту української культури “доведеться з бою брати позиції...”³⁷ Вже 15 грудня 1918 р. вийшов перший номер першої міської україномовної позапартійної газети “Життя Поділля”, в редколегії якої був і В.О.Біднов. В передовиці часопису він писав: “Кам'янець-Подільський являється культурним осередком всього Поділля... Місцеве українське громадянство, дбаючи про інтереси всього українського народу і об'єднується коло власного органу, кругом нової газети..., яка має виявляти наші бажання... До праці ж, до жвавої спільної роботи”³⁸. У цій газеті В.О.Біднов разом з Л.Т.Білецьким працював до кінця лютого 1919 р., до приїзду М.С.Грушевського³⁹. Знаючи ціну друкованого слова і його здатність впливати на умонастрої простих громадян, він продовжив свою культурно-освітню діяльність через іншу українську пресу, що виходила у Кам'янці, – “Новий шлях”, “Наше слово”, “Робітничу газету”, тижневик “Освіта”⁴⁰.

Крім студентської аудиторії, В.О.Біднов працював у гімназії для дорослих, що була відкрита восени 1918 р. при університеті (тут навчався і Арсен, єдиний син Василя Олексійовича). Він викладав гімназістам історію України, готував їх до вступу на різні факультети⁴¹.

В місті все більша кількість мешканців знали В.О.Біднова як різнобічного лектора-популярника, слово якого служило справі захисту і розбудови української державності. 29 червня 1919 р., під час урочистого засідання Ради професорів університету, присвяченого річниці першого Універсалу Української Центральної ради, він виголосив доповідь про передумови прийняття, зміст і значення для національно-визвольної боротьби українців цього історичного документа⁴².

Особливою турботою В.О.Біднова були ті, хто тягнулися до української справи, ставали на її захист, працювали в духовному полі українства. Коли в червні 1919 р. при університеті було відкрито безплатний лекторій для козаків армії УНР і робітників, він разом з 7 іншими професорами, приват-доцентами і працівниками державного апарату прочитав кілька науково-популярних лекцій з історії України⁴³. Преса повідомляла, що бажаючих дізнатися про минуле і сучасне України, її культуру було так багато, що “велика університетська аудиторія ледве вмщає всіх слухачів”⁴⁴. В серпні В.О.Біднов прочитав подібні лекції на курсах з українознавства для урядовців, старшин і козаків окремого корпусу Кордонної охорони⁴⁵.

8 – 19 липня професор В.О.Біднов працював на курсах волосних інструкторів для Кам'янецького, Ушицького і Проскурівського повітів (50 осіб), де його слово прислужилося справі зміцнення національної свідомості учителів, кооператорів і селян⁴⁶.

У жовтні 1919 р. вчений отримав від Міністерства ісповідань УНР завдання влаштувати на базі богословського факультету курси для православного духовенства Кам'янця-Подільського. Сюди, крім священників, прибули дякони, псаломщики, диригенти церковних хорів, любителі церковного читання, а також ті, хто цікавився українізацією Служби Божої⁴⁷. Ще одні такі курси В.О.Біднов організував у червні 1920 р. Вони мали на меті підготувати 60 кандидатів на посади українських парафіяльних священників та дяконів⁴⁸, поширити національну свідомість серед духовенства⁴⁹.

Багатогранною була громадська діяльність професора. Відразу із появою у Кам'янці-Подільському Кирило-Мефодіївського православного братства він став одним із найбільших його прихильників і активних членів, а згодом – і головою. Доводилося переборювати сильний опір місцевого духовенства, відданого Російській Православній Церкві, його лідера – подільського і брацлавського єпископа Пимена. Вони рішуче не приймали заходів із створення парафії Української Автокефальної Православної Церкви, переслідували тих священників, які проводили Службу Божу українською мовою і не поминали тих осіб, що не мали відношення до історії, культури і церкви України. Парафія УАПЦ організувалася навколо університетської Свято-Миколаївської церкви. У приміщенні вузу В.О.Біднов періодично проводив загальні збори членів Кирило-Мефодіївського братства, інформацію про які публікувала місцева преса⁵⁰. Остання повідомляла також про Службу Божу в університетській церкві, яка “приваблює свідомих українців своїм хором, українською проповіддю та відсутністю ворожих до української справи елементів”. Після кожного такого заходу В.О.Біднов робив запис нових членів парафії, що свідчило про зростання впливу ідей українського церковного руху⁵¹.

Очолюючи братство, він засуджував усіх відкритих противників УАПЦ, української державності і відродження, дуже непокоївся зухвалими і підступними діями церковних ієрархів РПЦ, що продовжували безкарно працювати в Україні проти України. У березні 1920 р. від імені Ради братства Василь Олексійович виступив у пресі із гострою заявою. У ній зокрема вказувалося: “Вважаючи єпископа Пимена Пігова, москаля по походженню і політичного ворога Українського народу, за владика, що самочинно, без порозуміння з найвищою українською владою посів Подільсько-Брацлавську катедру, Рада від імені братства заявляє, що вона протестує проти його шкідливої для української церкви, державності й культури діяльності та ... його деспотично-свавільних вчинків зневаги до української влади та свідомого громадянства. Опираючись на ворожі до української справи місцеві елементи та несвідомість деякої частини населення, він дозволяє собі такі вчинки, що роблять цілком неможливим перебування Пігова на території України... Не можемо назвати за свого архиерея ту особу, що йде проти волі нашого народу, зневажає його культурні та національні ідеали...”⁵²

Як голова Кирило-Мефодіївського братства В.О.Біднов 17 вересня 1919 р. увійшов до складу Ради Міністра ісповідань УНР І.І.Огієнка, брав активну участь у її засіданнях, вирішенні ряду принципових питань церковно-

релігійного життя. Коли Рада доручила йому розробити сценарій присяги Директорії УНР українському народові, він взявся за це з натхненням. У центральному державному архіві вищих органів влади і управління України зберігається підготовлений ним рукопис під назвою “Справа урочистої присяги Високої Директорії УНР”. Автор вважав, що цей захід повинен вилитися у велике національне свято, тому у кафедральному соборі Кам’янець-Подільського має правити “тільки українське (по настрою) духовенство”. Він визначив 9 таких осіб, конкретно розписав сценарій Служби Божої: вечірньої, ранкової, літургії і “благодарственного молебня”, послідовність присяги (Директорія, уряд, військо). Розпорядниками дійства, як і облаштувальниками собору, мали бути члени братства⁵³.

В червні 1919 р. в Кам’янці зусиллями І.І.Огієнка і професорсько-викладацького складу університету створюється Подільська організація Українського Червоного Хреста. Василь Олексійович відразу став її членом, увійшов до складу президії⁵⁴. Разом з іншими колегами він ініціював ряд цінних і корисних заходів, пов’язаних із лікуванням хворих козаків армії УНР, допомогою одужуючим, дітям тощо.

Як авторитетного діяча в місцевих українських педагогічних колах В.О.Біднова обирають головою учительської спілки Кам’янець-Подільського, а також головою українського педагогічного товариства⁵⁵. До того ж, він залишався керівником Правобережної філії Катеринославського видавничого товариства, яке вимушено осіло в адміністративному центрі Поділля⁵⁶.

Ще до приїзду в університет Василь Олексійович вступив до української партії соціалістів-федералістів. Про свою участь у ній він заявив на сторінках “Життя Поділля” наприкінці грудня 1918 р. Однак віднайти факти про партійну діяльність В.О.Біднова не вдалося. Очевидно, саме від осередку цієї партії він увійшов до складу тутешньої організації Українського Національного Союзу і брав участь у ліквідації місцевих органів влади гетьманщини, зокрема припиненні діяльності Подільського губернського старости Кисельова⁵⁷. 20 червня 1919 р. він разом з іншими діячами Поділля (понад 15 осіб) подав Директорії УНР меморандум, в якому викладалася програма діяльності уряду: скасувати постанову про трудові ради (у них бачиться шлях до соціалізму), передати селянам націоналізовану землю за викуп, утворити діловий кабінет з людей “безпартійних”, організувати регулярну національну армію на основі загальної військової повинності, неучасті її в політичному житті, запровадити вільну торгівлю, покінчити з зовнішніми ворогами, анархією, домогтися політичної стабільності, скликати народне представництво з метою прийняття Конституції тощо⁵⁸. Участь Василя Олексійовича у зазначеному демарші бачиться як придуманий політичний крок громадянина, інтелектуала, прихильника соціал-федералізму. Зрештою, він не суперечив рішенням з’їзду УПСФ (травень 1918 р.), зокрема в земельному питанні. Як відомо, цей форум висловився зокрема за демократизацію землеволодіння, яка “повинна перевестися на підставі примусового відібрання на певну платню всіх земель вище трудової норми і передачі їх малоземельному та безземельному селянству”⁵⁹.

Умови життя В.О.Біднова у Кам’янці-Подільському були вкрай складними. За його споминами, “білого хліба ми не бачили, мусіли задовольнятися тільки чорним, та й то з домішкою всяких сурогатів. Сало й м’ясо були недоступні. Були моменти, коли кукурудзяна мука являлася розкішшю. Про нове вбрання та й взуття й мріяти не можна було. ...Замість чаю вживали якихсь сурогатів, з сушеного листя з яблуні або вишні. Цукру не було місяцями... Навіть картоплі було тяжко добувати та до того й коштувала дорого.

...До звичайної роботи прийшла ще й праця на городі. Звичайно туди ми ходили дуже рано й перед вечером, а день присвячували університетові.

Зимом доводилося не мало терпіти від холоду. Дров не доставало та вони були й дорогі”⁶⁰. І все ж, ці труднощі він переборював разом зі своїми колегами по університету, не втрачаючи віри у велику українську справу. Важче, а то й не можливо було протистояти радикальним політичним опонентам.

Коли у квітні 1919 р., під час господарювання в місті ревкому, до університету завітав нарком освіти В.П.Затонський, то цей візит драматично позначився на долі богословського факультету – його закрили. З цього приводу Василь Олексійович згадував: “Я просив Затонського, щоб він дав можливість слухачам богословського факультету закінчити академічний рік, бо лишається вже не більше двох тижнів. Та це була даремна річ – комісар повторив свій наказ”⁶¹. 2 червня в кабінеті В.О.Біднова червоноармійці вчинили обшук, під час якого вилучили печатку Правобережної філії Катеринославського українського видавничого товариства. Саме цей факт і послужив підставою для арешту⁶². Від розстрілу Василя Олексійовича врятували козаки армії УНР, якими командував полковник О.І.Удовиченко⁶³.

Під час чергового захоплення Кам’янця більшовиками у липні 1920 р. Василя Олексійовича на місці не було. Напередодні він добровільно відступив разом із українськими частинами до Галичини, де працював із своїм сином у польовій газеті армії УНР. До міста повернулися аж 27 вересня⁶⁴.

Сподівання В.О.Біднова поринути в щоденну мирну працю в університеті і місті не виправдалися. Воєнно-політична ситуація швидко змінилася, і українське військо (в котре!) змушене було в середині листопада 1920 р. залишити Кам’янець, рідну землю. На цей раз – назавжди. Разом з українськими державними, політичними і громадськими діячами батьківщину покинув і Василь Олексійович Біднов, який мав ще достатньо сил прислужитися справі національного визволення українства. Розпочинався новий, емігрантський період його біографії.

Таким чином, у Кам’янець-Подільському державному українському університеті професор В.О.Біднов був однією із центральних постатей, яка вірою і правдою служила справі українського національного відродження. Майстерний лектор, керівник факультету, науковець, наставник молоді, культурно-освітній і громадський діяч – ось ті якості, що яскраво характеризують його працю в 1918 – 1920 рр. Вболіваючи за духовне оновлення

українського народу, він був в числі тих небагатьох самовідданих жертвників, які настирливо, крок за кроком будували свою рідну національну церкву.

Еміграція В.О.Біднова була пов'язана з поразкою Української революції, його антибільшовицьким світоглядом.

¹Біднов В.О. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському: Уривок із спогадів // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 69 – 70. Січень. – С. 65.

²Офіційне призначення В.О.Біднова до університету відбулося 12 жовтня 1918 р. (Див.: Державний вісник. – 1918. – 16 жовтня).

³Біднов В.О. Вказ. праця. – С. 66.

⁴Там само. – С.67.

⁵Див.: Василь Біднов – професор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету по кафедрі історії української і загальної церкви // Свято Поділля: Видання Подільського українського товариства “Просвіта”. – 1918. – 22 жовтня. – С.4.

⁶Біднов В. Освіта на Україні // Свято Поділля. – С. 5.

⁷Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі – КПМДА). – Ф.Р.582. – Оп. 1. – Спр.5. – Арк.22.

⁸Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України). – Ф.3876. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.97 – 99.

⁹КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.2. – Спр.262. – Арк.1.

¹⁰Там само. – Спр. 135. – Арк.4.

¹¹Там само. – Оп.1. – Спр.134. – Арк.166.

¹²Біднов В. Перші два академічні роки... – С. 69.

¹³КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.41. – Арк.27.

¹⁴ЦДАВО України. – Ф.2582. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.23, 24, 27, 28, 51, 53, 55; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. 2-е вид. – Мюнхен, 1969. – С.410, 415.

¹⁵Біднов В. Перші два академічні роки... – С.69.

¹⁶КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.11. – Арк. 9.

¹⁷Там само. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр 5. – Арк. 4зв.

¹⁸Там само. – Ф.Р. 582. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.39; Спр.11. – Арк.9; Спр.41. – Арк.25, 26.

¹⁹Там само. – Спр.89а. – Арк.43зв.

²⁰Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету: Науково-літературний місячник. – Варшава. – 1936. – Кн. 5 (14). – С.673.

²¹КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.133. – Арк.4.

²²Там само. – Арк.15.

²³Там само. – Арк.21зв.

²⁴Там само. – Спр.134. – Арк.64.

²⁵Там само. – Спр.35. – Арк.30; Спр.101. – Арк.118.

²⁶Гериневич В. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти: Відбитка з “Записок Кам'янець-Подільського ІНО” за 1927 р. – Кам'янець-Подільський, 1927. – С.6.

²⁷Наш шлях. – 1920. – 6 червня.

²⁸Трудова громада. – 1919. – 26 серпня.

²⁹Див.: Наріжний С. Наукова праця проф. В.О.Біднова // Пам'яті професора Василя Біднова: Засідання українського історико-філологічного товариства в Празі дня 30 квітня 1935 р. – Прага, 1936. – С.30.

³⁰КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.41. – Арк.26; Оп.2. – Спр.135. – Арк.2зв.

³¹Там само. – Спр.132. – Арк.17.

³²Там само. – Спр.145. – Арк.19.

³³Там само. – Спр.81. – Арк.1.

³⁴Там само. – Спр.30. – Арк.1 – 81.

³⁵Наш шлях. – 1920. – 12 лютого.

³⁶Див.: Білон П. Спогади. – Т.1. – Пiтсбург, 1952. – С.49 – 97.

³⁷Біднов В. Перші два академічні роки... – С.66.

³⁸Життя Поділля. – 1918. – 15 грудня.

³⁹Грушевський М.С. Автобіографія 1914 – 1919 рр. // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – С.219; Баженов Л.В. М.С.Грушевський і Поділля: історія і сучасність: матеріали II науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький, 1993. – С.225.

⁴⁰Дорошенко Д. Життя і громадська діяльність проф. В.О.Біднова // Пам'яті професора Василя Біднова... – С.9.

⁴¹Біднов В. Перші два академічні роки... – С.67.

⁴²Трудовий шлях. – 1919. – 29 червня.

⁴³Подольський край. – 1919. – 28 июня.

⁴⁴Там само. – 12 июля.

⁴⁵Трудова громада. – 1919. – 14 серпня.

⁴⁶Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 16 липня; Трудова громада. – 1919. – 17 липня; Подольський край. – 1919. – 17 июля.

⁴⁷Трудова громада. – 1919. – 8 жовтня.

⁴⁸Наш шлях. – 1920. – 16, 30 травня, 3 червня.

⁴⁹КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп. 1. – Спр.10. – Арк.39.

⁵⁰Трудова громада. – 1919. – 17 серпня, 19 жовтня, 26 листопада.

⁵¹Наш шлях. – 1920. – 21 березня.

⁵²Там само. – 25 березня.

⁵³ЦДАВО України. – Ф.10720. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.1 – 3.

⁵⁴Величко Н. З життя Кам'янець-Подільського відділу українського товариства Червоного Хреста // Наше життя. – 1920. – № 1. – С.15.

⁵⁵Дорошенко Д. Життя й громадська діяльність проф. В.О.Біднова. – С.9.

⁵⁶Наше життя. – 1920. – №1. – С.25.

⁵⁷Дорошенко Д. Життя й громадська діяльність проф. В.О.Біднова. – С.9.

⁵⁸Мазепа І. Україна в огні й бурі революції – 1917 – 1921. – Т.2. – Прага, 1942. – С.296; Трудовий шлях. – 1919. – 29 червня.

⁵⁹Цит. 3: Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія. – К., 1999. – С.481.

⁶⁰Біднов В.А. Два перші академічні роки... – С. 73.

⁶¹Там само. – С.70.

⁶²Завальнюк О. З історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету // Етнічна історія народів Європи: Збірник наук. праць. – Вип. 6. – К., 2000. – С.69.

⁶³Біднов В. Перші два академічні роки... – С.70.

⁶⁴Саламаха І. Василь Біднов у Кам'янець-Подільському // Слово і час. – 1997. – №11 – 12. – С.73.

Тетяна ШЕВЧЕНКО
Київ

ДОМИ ТОВАРИСТВА ІСУСА, ЇХ ФУНДАТОРИ І БЛАГОДІЙНИКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: 1572 – 1647

У 1648 р. на українських землях діяло 17 єзуїтських домів (монастирів). 16 із них знаходилися у Речі Посполитій і один на землях Габсбургів. До Польської провінції Товариства Ісуса належало 15 домів: два у Ярославі, по одному у Львові, Луцьку, Кам'янці, Вінниці, Кросні, Бересті, Барі, Острозі, Фастові, Ксаверові, Переяславі, Новгороді-Сіверському і Києві. Один дім знаходився на території Литовської провінції (у Пинську) і ще один – на території Австрійської (у Гуменному, звідки був перенесений до Ужгорода).

Орден ділився на кілька асистенцій на чолі з асистентами, які знаходилися при генералі в Римі. Асистенції ділилися на провінції, кожна з яких очолював провінціал. Перші єзуїтські осідки на території Корони Польської і Великого князівства Литовського утворювали Польську віце-провінцію у складі Австрійської провінції, яка у 1563 р. відокремилась від Верхньонімецької провінції. У 1568 р. на провінційній Конгрегації було висунуто ідею відокремлення “польських” домів від Австрійської провінції і їх приєднання до провінції Фландрії (Бельгії). Але реалізований цей проект не був¹. У 1574 р. постала окрема Польська провінція. У 1608 р. від неї відокремилась Литовська провінція, яка охопила територію Великого князівства Литовського, Мазовії і Вармії. Польська провінція належала до Німецької асистенції, і лише у 1756 р. стала сама незалежною асистенцією².

Кожна провінція Товариства Ісуса ділилась на менші одиниці – орденські доми. Відповідно до особового складу і призначення, це були доми професів, колегії, резиденції, новіціати, пробацийні доми і місії.

У **домах професів** перебували переважно професи чотирьох обітниць. У своїх домах професи займалися лише душпастирською і науковою діяльністю (у педагогічній діяльності ці єзуїти не брали участь). Доми професів існували тільки на милостину, постійних фундацій не мали³. Кожна орденська провінція мала щонайменше один дім професів, де знаходився провінціал, його секретар та економ провінції.

Найбільше ж єзуїтів мешкало в **колегіумах**. У 1558 р. І Генеральна Конгрегація затвердила норму мінімальної кількості єзуїтів, які могли утворювати колегіум: два – три священники для прийняття сповідей, проповідництва, проведення реколекцій тощо, 4 – 5 вчителів, кілька їх заступників для непередбачених випадків, двоє братів-коадьюторів. Отже, загальна кількість єзуїтів сягала понад 20 осіб⁴. Пізніше декрет генерала Лайнеза визначив, що фундаційний акт колегіуму мусить надавати землю на утримання щонайменше 20 осіб⁵. При колегіумах могли діяти школи для єзуїтських кліриків і світської молоді, де викладали єзуїти даного колегіуму⁶. За назвою цього дому “колегіумами”, чи “колегіями”, почали називати і єзуїтські школи для світських учнів⁷.

Колегіум як один із єзуїтських домів складався із кількох будинків: це колегіум як орденський дім з клязурою, церква, школа, господарські будівлі, а також бурса і конвікт⁸.

Школи для світських не могли приймати плати за навчання навіть під виглядом пожертв. Колегіуми, не забезпечені матеріально, розпускались⁹.